

SIYOSIY-IJTIMOYIY DISKURSNING TILSHUNOSLIKDAGI ILMIY ASOSLARINING NAZARIY TAHLILI

Hujanova Mastura Ibodullaevna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14900353>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-Fevral 2025 yil
Ma'qullandi: 15-Fevral 2025 yil
Nashr qilindi: 20-Fevral 2025 yil

KEY WORDS

Tilshunoslik, diskurs,
lingvopolitologiya, narrativ
tuzilma, morfologiya,
kommunikativ, nutq

ABSTRACT

Tilshunoslikning rivojlanib borayotgan sohalari ichida lingvopolitologiya (Siyosiy lingvistika) yo'nalishi bugungi kunda dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Globollashuv davrida siyosiy harakatlarning ma'lum qolipga solish vositasi bu til bo'lib, uning nazariy jihatlarini lingvopolitologiyada ilmiy tahlil qilinadi. Mazkur maqolada tilshunoslikda siyosiy-ijtimoiy diskursning ilmiy nazariy asoslari va uning filologik tahlili bayon qilinadi.

“Siyosiy lingvistika hozirgi zamon tilshunosligida faol rivojlanayotgan sohalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Lingvopolitologiya yoki siyosiy lingvistika ikki mustaqil fan: siyosat va lingvistikaning tutashish chorrahasida vujudga kelgan bo'lib lingvistikaning mustaqil tarmog'idir. Shu jihatdan tilshunoslar siyosiy nutq bo'yicha ham faol izlanishlar olib bormoqda. Ular siyosiy nutq tushunchasini aniqlashga, uning asosiy xususiyatlarini, funksiyalarini ko'rib chiqishga harakat qilmoqdalar”¹.

Siyosiy-ijtimoiy diskursning paydo bo'lishi, siyosiy nutqni tahlil qilish (political discourse analysis) – XX asrning so'nggi uchdan birida sodir bo'lgan, ammo til va siyosatning o'zaro ta'sirini o'rganish an'analari chuqur tarixiy ildizlarga ega. Ma'lumki, faylasuflar Aflotun va Aristotel davridan beri tilning siyosat uchun ahamiyati bilan shug'ullanishgan². Masalan, Aristotelning insonning siyosiy mavjudot sifatida ta'rifini faqat insonning nutq qobiliyatiga ega bo'lgan tirik mavjudot sifatida ta'rif bilan birgalikda etarli darajada tushunish mumkin. Inson bilan aloqa va til tarixi siyosat tarixi bilan uzviy bog'liq deb hisoblash uchun barcha asoslar mavjud.

Aslida, ko'rib chiqilayotgan intizomning shakllanishi XX asr davomida sodir bo'lgan. Aynan shu vaqtda ushbu ilmiy yondashuvning asoslarini yaratgan ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Shu munosabat bilan kamida uchta ilmiy tadqiqotlar oqimini ajratish kerak. Ulardan birinchisi fanning vositalarini ishlab chiqishga imkon beradigan diskurs tahlilining nazariy va uslubiy tamoyillarini ishlab chiqish bilan bog'liq. Ikkinchisi-siyosatni semantik tahlil qilish amaliyoti. Uchinchisi-turli xil maxsus nutqlarni o'rganish-o'ziga xos madaniy makon va intellektual muhitni yaratdi, unda maxsus siyosiy intizom asta-sekin shakllandi.

Nutqning umumiy tushunchasi.

"Nutq" tushunchasi juda noaniq. Bu *lotincha discursus* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, so'zma-so'z "*tarqalish*" degan ma'noni anglatadi va juda ko'p ma'noga ega. Ular orasida kech lotin tilida suhbat, suhbat, o'rta asr lotin tilida – tushuntirish, dalil, dalil va nihoyat mantiqiy uyg'un fikrlashning ma'nosi bor edi. Yangi Yevropa tillarida olimlar bu so'zni fikrlash deb atay boshladilar. Bundan ham mavhumroq so'z diskursivlik va mos keladigan sifat diskursiv faylasuflar va mantiqchilar tilida nafaqat mantiqiy tartiblilik, balki rasmiy vositachilik fazilatlarini ham anglatadi, norasmiy tezkorlikdan farqli o'laroq, bu qarama-qarshi tushuncha bilan belgilanadi. intuitivlik.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ushbu atamani ishlatish uchun mualliflik huquqi mavjud emas. Shuning uchun uni ishlatish juda noaniq. Nutq atamasining o'ziga xos ma'nosi til va til faoliyatini o'rganishda mavjud yondashuvlar doirasida belgilanadi.

Nutqni tahlil qilishning dastlabki bosqichlarida ko'rib chiqilayotgan atamaning ikkita asosiy ma'nosi mavjud edi. Ulardan birida, jumla doirasidan tashqarida bo'lgan til tuzilmalarini o'rganishda foydalanilgan, u deyarli matn tushunchasi bilan aniqlangan. Shuning uchun bu davrda "matn tilshunosligi" va "nutqni tahlil qilish" atamaları deyarli bir-birini almashtirib turardi. Boshqa ma'noda, u nutq amaliyoti, nutq faoliyati va kommunikativ faoliyat bilan aniqlandi. Nutq tahlilini shakllantirishning dastlabki bosqichlarida bu atama "matn" atamasidan ko'ra tilning mazmun jihatlari, faoliyati va ijtimoiy ahamiyatini o'rganishda tez-tez ishlatilganligi juda xarakterlidir. Nutq "murakkab kommunikativ hodisa, nafaqat ma'lum bir matnni yaratish aktini o'z ichiga oladi, balki nutq ishining juda ko'p miqdordagi ekstralingvistik omillarga bog'liqligini aks ettiradi – dunyo haqidagi bilimlar, fikrlar, munosabat va aniq maqsadlar ma'ruzachi matnni yaratuvchisi sifatida". Nutqning ba'zi zamonaviy ta'riflarida uning tildan tashqari tarkibiy qismlari mutlaqo ustunlik qiladi. Masalan, Y. Meyning fikricha, "nutq-bu barcha til bezaklari matndan buzilganidan keyin qolgan narsa. Nutq bizning fikrlashimiz, ongimiz tomonidan shakllanadi va shakllanadi³."

Zamonaviy ma'noda nutqning eng muhim xususiyatlaridan biri, bizning fikrimizcha, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- nutq-bu aloqa ishtirokchilari, shuningdek xabarlarini ishlab chiqarish va idrok etish jarayonlari to'g'risida tushuncha beradigan ijtimoiy kontekstni o'z ichiga olgan murakkab kommunikativ hodisa, nutq, so'zning keng ma'nosida, lingvistik shakl, ma'no va harakatning murakkab birligi, kommunikativ hodisa yoki kommunikativ harakat tushunchasi yordamida eng yaxshi tavsiflanishi mumkin;

- nutq insonning sub'ektiv psixologiyasini aks ettiradi va shuning uchun uni ma'ruzachidan ajratib bo'lmaydi;

- o'z mohiyatiga ko'ra, nutq-bu kognitiv hodisa, ya'ni. bilimlarni uzatish, maxsus turdagi bilimlarni boshqarish va eng muhimi, yangi bilimlarni yaratish bilan shug'ullanish;

- nutq-bu "ekstra-lingvistik, pragmatik va boshqa omillar bilan birgalikda izchil matn; voqea jihatidan olingan matn; nutq maqsadli ijtimoiy harakat sifatida, odamlarning o'zaro ta'sirida va ularning ong mexanizmlari (kognitiv jarayonlar) bilan shug'ullanadigan tarkibiy qism sifatida qaraladi".

Nutqni tahlil qilish asoslarini shakllantirish.

Hatto nutq tahliliga yuzaki qarash ham muqarrar ravishda ushbu tadqiqot sohasining muhim nazariy va uslubiy xilma-xilligi to'g'risida xulosaga olib keladi. Shuni ta'kidlaymizki,

nutqni tahlil qilish matn tilshunosligi, lingvistik pragmatika, kognitiv tilshunoslik kabi fanlardan unchalik farq qilmaydi. Ushbu fanlarning ma'lum bir eklektizmi nafaqat ularning rivojlanish manbalarining ko'pligi, balki ayniqsa murakkab ob'ektlarga nisbatan o'rnatilgan tadqiqot amaliyoti bilan ham belgilanadi – bunday ob'ektlarni o'rganishga ularning dastlabki intizomiy mansubligidan qat'i nazar, eng raqobatbardosh (tushuntirish imkoniyatlari nuqtai nazaridan) yondashuvlar tobora ko'proq jalb qilinmoqda.

Diskurs-tahlilning asosiy manbalariga quyidagilar kiradi:

narrativ tuzilmalar morfologiyasi sohasidagi tadqiqotlar, avvalo V. Y. Proppning ijodiy merosiga va boshqalarning ishlariga asoslangan.;

- fransuz strukturalizmi hikoyani tahlil qilishga alohida e'tibor qaratgan holda;

- pragmatika va eng avvalo, J.Ostina, J.Serl va P. Grays;

AQShda D. Xayms, J. Gamperts va boshqalar tomonidan og'zaki nutq etnografiyasi va aloqa etnografiyasining paydo bo'lishiga olib keldi;

- kognitiv psixologiya va sun'iy intellekt bo'yicha tadqiqotlar;

- matn lingvistikasi.

Nutqni tahlil qilishni shakllantirish uchun tadqiqot manfaatlarini qayta yo'naltirishning ikki yo'nalishi muhim ahamiyatga ega edi:

- tadqiqotchilar e'tiborini ob'ektdan mavzuga o'tkazish-asta-sekin til xabarlarini ishlab chiqarish va idrok etishda sub'ektning rolini ta'kidlaydigan nuqtai nazar ishlab chiqildi;

- olimlarning nutq aloqasining interaktiv va kognitiv jihatlariga qiziqishining oshishi.

Nutqni tahlil qilishning o'ziga xos xususiyatlaridan biri aloqa va o'zaro ta'sir kontekstiga aniq murojaat qilish edi; ushbu fan doirasida juda murakkab va o'ziga xos ijtimoiy-madaniy vaziyatlarda o'zaro ta'sir o'tkazish usuli sifatida qaraladigan kognitiv va ijtimoiy jarayonlar, strategiyalar va nutqni kontekstlashtirishga katta e'tibor berila boshlandi.

Nutq tushunchasi, G. Kress ta'kidlaganidek, ijtimoiy institutlar ma'lum bir institutning tabiati va uning jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq bo'lgan jamiyat hayotining muayyan sohalariga nisbatan nutqning o'ziga xos usullari yoki usullarini ishlab chiqarishini ko'rsatadi. Boshqacha qilib aytganda, ma'lum bir ijtimoiy institut uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan jamiyat hayotining ayrim sohalariga nisbatan ushbu institut ijtimoiy hayotning ma'lum bir sohasiga nisbatan maqbul va qabul qilinishi mumkin bo'lmagan bayonotni belgilaydigan, tavsiflovchi, cheklaydigan va belgilaydigan talablarni ishlab chiqaradi va qo'llab-quvvatlaydi.

Nutqni tahlil qilish aloqa va ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonlarida ifodalangan ijtimoiy muammolarni o'rganish uchun juda istiqbolli vositadir. Aynan shu jarayonlarda muayyan jamiyatlarni tavsiflovchi makrosotsiologik modellar shakllanadi. Diskursiv belgilar shunchaki katta ijtimoiy muammolarni – tengsizlik, sinfiy farqlar, irqchilik, siyosiy hokimiyat va boshqalarni amalga oshirishning alomatlari yoki parchalari bo'lishi mumkin. Nutq ushbu muammolarni mafkuraviy loyihalashda, ularni taqdim etishda, kommunikativ takrorlashda va qaror qabul qilishning tegishli ijtimoiy va siyosiy protseduralarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy voqelik nafaqat til va aloqada aks etadi, balki aloqada doimiy ravishda yangilanadi.

Siyosiy nutqni tahlil qilish amaliyoti.

A. Pokok, siyosiy fikr tarixi siyosatshunoslar hamjamiyatining fikri, tili yoki paradigmalari tarixi emas. Faqat so'nggi paytlarda bu jamiyat o'z rivojlanishida uning tili va tarixi siyosiy quyi tizim sifatida munosib maqomga ega bo'lishi mumkin bo'lgan nuqtaga

yaqinlashdi⁴. Bu ko'p jihatdan siyosiy nutqni tahlil qilishning rivojlanishi bilan bog'liq.

Til siyosatga ta'sir qilishi va ta'sir qilishi mumkinligini ta'kidlaydigan muhim ilmiy adabiyotlar mavjud. Masalan, M. Edelman "*siyosiy til siyosiy haqiqatdir, til siyosiy sahnaning ajralmas elementidir – nafaqat voqealarni tasvirlash vositasi, balki ularning ahamiyatini shakllantirishga kuchli ta'sir ko'rsatadigan, siyosiy arboblarni, umuman jamiyat tan oladigan siyosiy rollarni shakllantirishga yordam beradigan voqealarning bir qismidir*"⁵.

Siyosiy nutqni o'rganishga turli kasblar va turli ilmiy fanlar vakillari – jurnalistlar, siyosatshunolar, faylasuflar, sotsiologlar, aloqa nazariyasi sohasidagi mutaxassislar, shuningdek tilshunolar qiziqish bildirmoqdalar. Siyosiy voqelikka vositachilik qilish funktsiyasida aloqa faoliyatiga e'tibor qaratgan birinchi jurnalistlardan biri, albatta, til faoliyatini ko'rib chiqishni siyosat va jamoatchilik fikrini o'rganish uchun eng muhim shart deb hisoblagan. U aloqa va siyosat, shuningdek, aloqa va ijtimoiy faoliyat o'rtasidagi asosiy aloqani hech qachon e'tibordan chetda qoldirmagan⁶.

Diskurs-tahlilda ikkita yirik yo'nalish – germenovtika va oddiy tilni tahlil qilish (oddiy til) bilan bog'liq bo'lgan falsafiy va tahlilning lingvistik usullaridan foydalanishga urg'u beradigan filologik, shuningdek, nutqlarning rivoyati va syujetini adabiy o'rganishga urg'u berilgan. Shuni tan olish kerakki, 1950-yillarning o'rtalarida ko'plab tadqiqotchilar kundalik til, germenovtika va filologiyadan foydalanishni tahlil qilish orqali erishilgan siyosiy falsafaning yangilanishi siyosiy fikr tarixini ozod qilishga va uni mafkuraviy tizimlar tarixidan lingvistik foydalanish va siyosiy fikrlash tarixiga aylantirishga yordam bergandek tuyuldi. Aslida, siyosiy nutqni falsafiy tadqiq qilishda lingvistik misollarni tahlil qilish kamdan-kam hollarda alohida siyosiy ahamiyatga ega deb hisoblangan bir nechta so'zlar yoki iboralarni muhokama qilishdan tashqariga chiqdi.

Umuman olganda, nutq tahlili nisbatan yangi, ammo istiqbolli va muvaffaqiyatli rivojlanayotgan gumanitar bilim sohasidir. Undan umuman siyosiy jarayonni, muayyan siyosiy kurslarni, shuningdek, ayrim siyosiy tashkilotlar va siyosatchilarning xulq-atvor yo'nalishlarini o'rganish uchun foydalanish zamonaviy siyosatshunoslikda juda samarali ko'rinadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ealy St. D. Communication, speech and politics: Habermas and political analysis. – Wash.: Univ. press of America, 1981. – IX, 245 p.
2. Герасимов, В. И., & Ильин, М. В. (2002). Политический дискурс-анализ. Политическая наука, (3), 68-75.
3. Elbek, O. R. O. G. (2021). TILSHUNOSLIKDA SIYOSIY DISKURS TUSHUNCHASI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(2), 229-232.
4. Mey J. The Pragmatics of transition // Political discourse in transition in Europe, 1989-1991. – Amsterdam; Philadelphia. 1998. – P. 27.
5. Pocock J.G.A. Politics, language and time: Essays on political thought and History. - N.Y.: Atheneum, 1971. – 291 p.

6. Edelman M. The symbolic uses of politics. – 5 th ed. – Urbana etc.: Univ. of Illinois press, 1972. – 201 p
7. Khujanova, M. (2024). Structure of an integrative approach to teaching a foreign language. International Bulletin Of Applied Science And Technology (Т. 4, Выпуск 4, сс. 99–106).
8. Khujanova, M. (2024). Methodological approaches to teaching a foreign language. International bulletin of engineering and technology (Т. 4, Выпуск 4, сс. 40–43).
9. Kho`janova Mastura Ibodullayevna. (2023). The effect of learning styles on teaching process. International bulletin of medical sciences and clinical research, 3(5), 44–48.
10. Ibodullaevna, K. M. (2025). Linguistocultural features of translation of political-social texts (Uzbek-English) on the example of a newspaper. American Journal of Philological Sciences, 5(01), 18-20.

